

OSMANLI DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA UYGULAMALARI¹ SOCIAL POLICY PRACTICES IN THE OTTOMAN PERIOD

Alim TETİK*, Adem KORKMAZ**

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, alimtetik@sdu.edu.tr, ORJID: 0000-0001-9429-334X

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ademkorkmaz@sdu.edu.tr, ORJID: 0000-0003-3876-4869

ÖZ

Osmanlı Devleti, üç kıtada hüküm sürmüş, üç asır boyunca dünyanın iktisadi, siyasi, sosyal vb. alanlarında baş aktörlük yapmış, engin kültürel mirasa sahip bir devlettir. Batı dünyasının karanlık olarak nitelendirildiği Orta Çağ'da Osmanlı Devleti, bilimsel çalışmalarıyla, sosyal adalete verdiği önemle, müslim-gayr-i müslim ayrımı yapmadan bütün vatandaşlarına ulaşip sorunlarını çözebilen bir yönetim anlayışıyla karanlık içinde aydınlık çağı meydana getirmiştir. Döneminin çok üstünde hukuk ve adalet sistemini uygulamış, yoksulluğun önüne geçecek sosyal yardım mekanizmasını işletmiş, ahilik teşkilatı gibi bir yapı oluşturarak esnaf ve sanatkarların iş ve yaşam olanaklarını daha adil, yaşanabilir, ahlaki değerlere sahip bir yapıya dönüştürmesini sağlamış, dezavantajlı gruplar olarak nitelendirilen toplumun ihtiyaç sahiplerini korumuş ve kollamıştır.

Döneminin en önde gelen sosyal devletlerinden olan Osmanlı Devleti, Tanzimat sonrası modernleşme çalışmalarıyla sosyal kimliğini daha sistematik, kapsayıcı ve kurumsal bir şekle dönüştürmüştür. Özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren sosyal güvenlik, çalışma yaşamına ilişkin ve halk sağlığına yönelik politikaları ile ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sosyal Devlet, Sosyal Politika

Jel Kodları: I38, J08, J68

ABSTRACT

The Ottoman Empire ruled on three continents, for three centuries the world's economic, political, social and so on. It is a state with a vast cultural heritage. In the Middle Ages, which the Western world described as darkness, the Ottoman Empire created an age of light in the dark with its scientific studies, the importance it gave to social justice, and a management approach that could reach all its citizens and solve their problems without discriminating between Muslims and non-Muslims. It implemented the law and justice system far ahead of its time, operated the social aid mechanism to prevent poverty, created a structure like the ahi-order organization, provided the business and life opportunities of tradesmen and craftsmen to turn into a more just, livable, moral values, and helped the needy of the society, which is described as disadvantaged groups. protected and guarded.

The Ottoman Empire, one of the leading social states of its period, transformed its social identity into a more systematic, inclusive and institutional form with its modernization efforts after the Tanzimat. Especially since the middle of the 19th century, social security has come to the fore with its policies regarding working life and public health.

Keywords: Ottoman State, Social State, Social Policy

Jel Codes: I38, J08, J68

¹ Bu çalışma 'Türkiye'de Sosyal Politika Uygulamaları Bağlamında Sosyal Devletin Dönüşümü: Tarihsel Bir İnceleme' adlı Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim dalı doktora tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Türkiye’de sosyal devletin gelişim aşamaları incelenirken Cumhuriyet öncesi dönem ve Cumhuriyet sonrası dönem olarak ikiye ayrılmaktadır. Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı Devleti’nin sosyal meselelere bakış açısı Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal politika eksenli düşünsel alt yapısının hazırlanması ve oluşturulması açısından çok önemlidir.

Osmanlı Devleti, içtimai meselelere şer’i açıdan bakmış, Kur’an ve Sünnet rehberliğinde sosyal politikalar üretmiştir. Toplumun tüm kesimini kapsayan, ayırım gözetmeksizin, müslim-gayr-i müslim tüm vatandaşlarının sorunlarına çözüm bulmaya çalışan bir yönetim anlayışına sahiptir. Dönemi itibarıyla Osmanlı’nın çağdaş ve şümüllü bir sosyal devlet kimliği barındırması ve bunu insanlığa bir fayda olarak faşetmesi, sınıfsal farklılıkların ön plana çıkarıldığı, menfaate dayalı bir sisteme entegre olmuş Orta Çağ Avrupa’sından ayrılmasını sağlamıştır.

Dünyada sosyal devlet geleneği ve anlayışı kurumsal olarak Sanayi Devrimi sonrası işçi ayaklanmaları ile başlamış olsa da Osmanlı Devleti’nde sosyal yardımlar, acziyete düşmüş mağdurlara, kimsesizlere, yetimlere, dullara, hastalara, borçlulara, çocuklara, kadınlara ve yaşlılara kısaca günümüz literatüründe dezavantajlı gruplar olarak tarif edilen toplumun bu kesimine yönelik her daim ulaştırılmıştır. Bu politikaların kurumsal bir devlet yönetimine dönüşmesi, devamlılık arz etmesi Tanzimat Fermanı sonrası gelişmeler eşliğinde paralel ilerlemiştir. Özellikle Osmanlı Devleti son döneminde, II. Abdülhamid devrinde çağdaş ve sistematik bir bünyeye kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti’nde sosyal politikalar genel hatlarıyla sosyal yardımlar, sosyal güvenlik, halk sağlığına dönük politikalar ve çalışma yaşamına ilişkin düzenlemeler olarak tasnif edilebilir. Sosyal yardımların, Sosyal Yardım Kurumları nezaretinde halka ulaştırılması sağlanmıştır. Bu kuruluşlar; darülaceze, avarız vakıfları, fukaraperver cemiyetleri, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yetimhaneler, müessesat-ı hayriye-i sıhhiye idaresi ve darüleytamlar şeklindedir. Sosyal yardımlar bünyesinde muhtacın maaşı, sadaka-i seniyye gibi uygulamalar dikkat çekmektedir. Sosyal güvenlik kapsamında tekaüd sandıkları, eytam sandıkları ve teavün sandıkları gibi muhtelif uygulamalar mevcuttur. Halk sağlığına dönük uygulamalar, genellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında gerçekleştirilmiştir. Kolera, veba, çiçek vb. salgın hastalıklarla o günün şartlarında başarılı çalışmalar yürütülmüştür. Yine dönemin önemli bir gelişmesi olarak Hamidiye Etfal Hastanesi açılarak dünyada çocuk hastalıklarına bakışı ve bu branşa ait muhtelif bir hastane örneğini tüm dünyaya göstermiştir. Çalışma yaşamına ilişkin düzenlemelerde ise sanayileşmenin Avrupa’ya göre daha geç gelmesi, işçi hareketlerinin geç gelişmesine ve düzenlemelerin gecikmesine sebep olmuştur. Mecelle ve Ahilik Teşkilatı Osmanlı döneminde çalışma ilişkileri ve toplumsal yaşamın dizaynı açısından önemli roller üstlenmiştir. Gecikmelere rağmen çıkarılan Maadin ve Dilaver Paşa Nizamnameleri, tatil-i eşgal ve cemiyetler kanunu, 1876 tarihli Kanun-i Esasi, 151 sayılı Ereğli Havza-i Fehmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun ve 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dönemin önemli gelişmeleri içerisinde yer almıştır.

2. OSMANLI DEVLETİNDE SOSYAL POLİTİKALAR

Osmanlı Devleti, merkezi otoritenin hâkim olduğu, şer’i kanunlarla yönetilen 600 yıllık yaşam döngüsü içerisinde yaklaşık yarısı kadarını dünyanın mutlak gücü olarak geçiren ve hüküm süren bir devlettir. Kendi zaman diliminde özellikle tek güç olduğu dönemde siyasi, iktisadi, teknolojik ve kültürel açıdan en önde gitmesini bilmiştir. Kuran ve sünnet çizgisinde sosyal meselelere yaklaşmış, yoksulları, aciz durumda olanları, hastaları, muhtaçları, kimsesizleri, yetimleri, dulları, çocukları ve yaşlıları bu perspektifte değerlendirip çözüm politikaları geliştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin günümüzde şekillenen sosyal politika düzenine kurumsal çapta II. Mahmut sonrası Tanzimat Fermanı ile başladığı söylenebilir. Küresel ölçekte sosyal politikanın gelişimi Sanayi Devrimi ile paralel ve doğru orantılı olarak ilerlemiştir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nde kurumsal sosyal politika anlayışı sanayileşmenin daha geç olması münasebetiyle Batı ülkelerine kıyasla daha geç olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nde sosyal politika içerikli düzenlemeler ve politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Özellikle II. Abdülhamid dönemi kurumsal sosyal devlet kimliğini kazandırmaya başlayan uygulamaları ile bu önemli sürecin gelişmesine ciddi katkı sağlamıştır. Modern sosyal devletin oluşumu genel hatlarıyla 1850'den sonra başladığı söylenebilir. (Özbek, 2006: 30,31; Talas, 1997: 33-38).

Osmanlı dönemi sosyal politikaları, sosyal yardımlar, sosyal sigorta ve sosyal güvenlik, halk sağlığına ve çalışma yaşamına yönelik politikalar olarak sınıflandırılmaktadır.

2.1. Sosyal Yardımlar ve Sosyal Yardım Kurumları

Osmanlı döneminin en önemli sosyal politika uygulamaları sosyal yardım ekseninde gelişmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sine de yansımaları olan bu uygulamalar kendi dönemi içerisinde gayet başarılı sonuçlar elde etmiştir. Muhtacın maaşı, sadaka-i seniyye, darülaceze, avarız vakıfları, fukaraperver cemiyetleri, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay), yetimhaneler, müessesat-ı hayriye-i sihiye idaresi ve darüleytamlar sosyal yardım içerikli kurum ve uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1. Muhtacın Maaşı

Muhtacın maaşı, Osmanlı Devleti'nde sürekliliği olan yoksullara verilen bir maaştır. Muhtacın, kelime anlamıyla muhtaç, ihtiyaç sahibi anlamlarına gelmektedir. Muhtaç kişiler bir dilekçe vasıtasıyla devletin resmi kurumuna başvuruda bulunmakta, başvurusu incelendikten sonra eğer daimî bir yoksulluğa düşer olduğu anlaşılırsa muhtacın maaşı uygulaması başlatılmaktadır. Resmi kaynaklarda bu başvuru hali 'fakr-u zarurete düşer olmak' olarak adlandırılmaktadır. Geçimini kendi sağlayamayan, hayatı boyunca desteğe ihtiyacı olanlara bağlanan muhtacın maaşı, Osmanlı Devleti'nde yoksullukla mücadele kapsamında uygulanan en önemli sosyal politikalarından biri haline gelmiştir (Özbek, 2006: 30-32).

Osmanlı Devleti kendi kültürel ve sosyal yapısı ve inanç değerleri kapsamında sosyal sorunlara dönük uygulamaları tarihinde her zaman uygulayan bir devlet geleneğine sahiptir. Daimî yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine muhtacın maaşı uygulamasının yanında, deprem, sel vb. doğal afetlere ve musibetlere maruz kalanlara dönük 'musabin yardımları', aceze kavramı ile yaşlılık, sakatlık ve küçük yaşta kimsesiz kalan çocuklara (yetim-bikes) dönük sosyal yardım uygulamaları, 'muhtacın-i zürra' kavramı ile tarım üreticilerine yönelik, kıtlık, kuraklık, dolu ve sel gibi doğal afetlerle uğranılan zararın tazminine dönük, günümüz tarımsal faaliyetler kapsamında uygulanan sigortaya benzer sosyal yardımlar yapılmıştır. Bunların dışında eytam ve eramil (yetimler ve dullar) ve emekliler tekaüd sandıkları kapsamında koruma altına alınarak maaş bağlanmıştır. Sonuç olarak Tanzimat'tan sonra başlayan ve meşrutiyet dönemiyle beraber belirli bir düzene kavuşan bu uygulamalar her ne kadar dar kapsamlı da olsa yoksulluğun önlenmesi adına önemli gelişmelerdir (Özbek, 2006: 30-32; Özbek, 2016: 49-52).

2.1.2. Sadaka-i Seniyye

Sadaka-i Seniyye, Osmanlı Devleti'nde, özellikle II. Abdülhamid döneminde yoksullara dağıtılan, yüksek, çok mühim ve kıymetli, âli olan sadaka anlamına gelmektedir. Yoksullukla mücadele kapsamında Osmanlı'da padişah nezaretinde ve himayesinde çok farklı çeşitleri de içeren bir sadaka kültürü mevcuttur. Sadaka-i Seniyye de bunlar içerisinde en yaygın ve en geniş kapsamlı sosyal yardımlar olarak bilinmektedir. Cuma selamlığı vb. törenler eşliğinde

de yapılan bu uygulama daha geniş kitlelere ulaşabilmek adına her hafta başka bir mahallede veya bölgede yapılmıştır. Devamlılığı olan bir uygulama olması açısından o döneme ait bir sosyal yardım kimliği de içermektedir (Özbek, 2016: 131,132; Özdemir, 2021: 376).

2.1.3. Darülaceze

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti, modern sosyal devlet olma yolunda önemli adımlar atmıştır. 1850 tarihiyle başlayan sosyal devlet olma perspektifi özellikle II. Abdülhamid döneminde daha kurumsal bir kimliğe kavuşmuştur. Özellikle bu dönemde modern sosyal yardım kurumlarının inşası sosyal devlet atılımında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu modern sosyal yardım kurumları; 1896 yılında tamamlanan ve bin kişiye hizmet etme kapasitesine ve kabiliyetine sahip olan ‘Darülaceze’, 1899 yılından itibaren faaliyete başlayan modern bir çocuk hastanesi olan ‘Hamidiye Etfal Hastanesi’, 1902 yılında üç yüz yetime barınma ve eğitim imkânı sağlayan ‘Dar-ül Hayr-ı Ali’ hizmete girmiştir. Bunlardan başka, savaşta ailelerini kaybeden yetimlerin bakımı ve beslenmesi için ‘Darüleytamlar’, savaşlarda yaralanan ve hastalanan askerlerin bakımı için ‘Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti/Kızılay’, çok sayıda sanayi mektepleri, garip gureba hastaneleri, bakım evleri ve aş evleri birçok vilayette hizmetlerini sürdürmüşlerdir (Özbek, 2006: 16; Dilik, 1971: 10).

Yukarıda bahsi geçen modern sosyal yardım kurumlarının başlangıcı Darülaceze ile olmuştur. 31 Ağustos 1896 yılında faaliyete başlayan Darülaceze, yoksullar evi, acizlerin yeri olarak günümüz Türkçesi’ne çevrilebilir. Dönemi itibariyle modern bir kurum olan Darülaceze başlangıç itibariyle dilencilerin ve sokaklarda işsiz gezen halk kitlesinin ıslahı, eğitimi için kurulması planlanmıştır. Daha sonra 1877 Osmanlı-Rus savaşıyla beraber Kırım ve Balkanlar’dan çok sayıda göç alınmasıyla yoksulluğun ve işsizliğin artması bu kurumun mevcut şartlarda faaliyetinin başlamasını hızlandırmıştır. II. Abdülhamid dönemi öncesi planlanmış olsa da faaliyete geçmesi II. Abdülhamid ile olmuştur. II. Abdülhamid’in hayratı olarak hizmet vermeye başlayan Darülaceze, tipik bir yoksul evi olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü, bu kurum içerisinde hastaneler, koğuşlar, atölyeler, okullar, kreşler ve ibadethaneler barındıran modern bir sosyal tesis hüviyetindedir. Yoksul halkın her türlü ihtiyacına karşılayabilecek imkanlar bu kurum içerisinde mevcuttur. Bin kişiye kadar hizmet veren Darülaceze, yoksulluğun önlenmesi yanında, bir eğitim yuvası olması sebebiyle işsizlerin eğitilmesi ve beceri kazandırılarak işgücü piyasasına katılabilmelerinin de önünü açmaktadır. Bu özelliği ile günümüz aktif istihdam politikaları içerisinde yer alan iş başı eğitim programlarına ve kurslarına benzemektedir. Darülaceze’nin çok yönlü bir sosyal kurum olması onun dünyada da prestijinin ön plana çıkmasını sağlamıştır (Özbek, 2006: 37-39, Dilik, 1971: 10,11).

Darülaceze bünyesinde barındırdığı modern kreşler ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Irzahane ve eytamhane olarak iki farklı kreş türünde hizmet vermiştir. Irzahane dört yaşın altındaki özellikle yetim çocukların bakım ve eğitimi için planlanmıştır. Etfal-i metruke (terk edilmiş tıfillar, çocuklar) ırzahanede öncelikli hizmet alan gruptur. Fransa’dan eğitim için özel mürebbiyeler getirilerek çocukların her açıdan donanımlı ve eğitilmiş yetişmesi sağlanmıştır. Eytamhane ise dört yaşın üstündeki yetim çocukların bakımı ve eğitimi için planlanan bir diğer kreş türüdür. Esas hedefi sosyal bir kurum olan Darülaceze aynı zamanda bir eğitim müessesesi olması münasebetiyle gerekli eğitimleri alanların tahliye edilmesi ve yenilerin dahil edilmesi ile sürekli işleyen, genele yayılan, daha fazla kişiye hizmet sağlayan bir yapıda ve karakterde olmuştur (Özbek, 2006: 40; Topak, 2007: 148).

Günümüzde de varlığını eksiksiz sürdüren (darulaceze.gov.tr);

“Toplam 27.000 m²’lik bir alan üzerinde kurulan Darülaceze bünyesinde 7 aceze (düşkünler) servisi, bir poliklinik, bir çocuk kreşi, içinde kütüphanesi bulunan rehabilitasyon merkezi, fırın, 3000 kişiye yemek yapabilecek kapasitede modern bir mutfak, kesimhane, kurban

etlerini 1 yıl süre ile muhafaza edebilecek buzhane, çamaşırhane ve kurumun ihtiyaçlarına cevap verecek ölçüde terzihane, matbaa, marangozhane, ayakkabı tamir atölyesi, demirhane mevcuttur. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı ve kendine özel bir nizamname ile yönetilen Darülaceze; gönüllüleri, çalışanları ve acezeleri ile büyük bir ailedir. Darülaceze başta devlet hazinesinden olmayan 7.000 altın değerindeki özel eşyaları ile 10.000 altın bağışlayarak kurulmasını sağlayan Sultan II. Abdülhamit olmak üzere, bağışçılarının destekleri ile bugüne kadar varlığını sürdürmüştür.”

2.1.4. Avarız Vakıfları

Avarız, arızalar, noksanlıklar, manialar ve engeller olarak tanımlanmaktadır. Başlangıcı, olağanüstü hallerde ve özellikle harp sebebi ile geçici olarak halktan toplanan vergi olarak başlamıştır. Daha sonra bu vergileri karşılayamayacak olan yoksulların ihtiyaçları doğrultusunda Avarız vakfı olarak hizmet vermeye başlanmıştır. Avarız vakfı hizmetleri ilerleyen zamanlarda vergilerini karşılayamayan yoksul halkın ötesine geçip, aşevi, elbise yardımı, dükkan açmak isteyenlere yardım (Kozak, 1985: 28) vb. hizmetler, “halkın karşılaştığı yangın, deprem, su baskını, salgın hastalık gibi âfetlerle fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına, kimsesiz kızların evlendirilmesine, sahipsiz cenazelerin masraflarının karşılanmasına ve iş hayatına atılanların sermaye ihtiyacına sarfedildiği gibi ayrıca su yolu, kaldırım, sıbyan mektebi tamiri gibi amme hizmetleri için de” hizmet veren bir vakıf olarak adlandırılmıştır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/avariz-vakfi>, Topak, 2007: 147; Çizakça, 2009: 21-25; Altan, 2004: 60).

2.1.5. Yetimhaneler

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşan sosyal kurumlarından bir diğeri de kimsesiz çocuklar için açılan ıslah ve eğitim gayesi güdülen yetimhanelerdir. Planlaması 1850'lerden sonra olan, müslim, gayri müslim herkesi kuşatan bir yetimhane yapılması amaçlanmıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru misyonerlik çalışmaları doğrultusunda açılan yetimhanelerin çoğalması bu konudaki ihtiyacın görülmesine ve daha hızlı faaliyete geçirilmesine imkân sağlamıştır. Her ne kadar müslim, gayri müslim ayrımı yapmadan bir yetimhane yapılması planlansa da imkanlar dahilinde bu plan gerçekleşmemiş, 1903 yılında yalnızca Müslüman kimsesiz çocuklar için Darülhayr (hayırlı yer) adında bir yetimhane açılmıştır. Darülhayr üç yüz kişiye hizmet edebilme kapasitesindedir. Bu yetimhanenin kimsesiz çocukları bakım altına almanın yanında, kimsesiz, işsiz, berduş olarak dolaşan sokak çocuklarının sanayi mektebi bünyesinde eğitim almasını ve cemiyete hayırlı birer birey olarak kazandırılmasını amaçlamıştır (Özbek, 2006: 41-43, Özbek, 2016: 65-70).

2.1.6. Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi

II. Abdülhamid sonrası oluşan Meşrutiyet döneminde sosyal politikalar farklı bir zemine oturtulmuştur. Padişahın şahsını ön plana çıkaran bir yapıdan daha kurumsal bir anlayışa dönüşmüştür. Bir diğer farkı da daha dağınık görünen sosyal yardım faaliyetleri tek bir çatı altına alınarak toparlanmıştır. Meşrutiyet hükümeti 1910 yılında Fransa'dan esinlenip Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresini kurarak hastane ve sosyal refah kurumlarını birleştirmiştir. Tek bir çatı altında yönetilen refah uygulamaları ve sosyal yardım ve sosyal güvenlik alanında artan gönüllü faaliyetler başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Ancak bazı mali kaynaklı sorunlardan ötürü çok uzun ömürlü olamayan bu kurum birkaç sene sonra kapatılmıştır (Özbek, 2006: 61,62; Duru, 1939: 15).

2.1.7. Fukaraperver Cemiyetleri

Meşrutiyet döneminin önemli sosyal yardım kuruluşlarından bir diğeri de fukaraperver cemiyetleridir. Abdülhamid sonrası yaygınlaşan özel dernekler daha çok siyasi amaçlı olsa da aralarında sosyal amaçlı dernekler de kurulmuştur. İlk fukaraperver cemiyeti 1908 yılında İttihatçılara yakın çevrelerce kurulmuştur. Merkezi hükümetin sosyal yardım alanında

eksikliği düşünülerek özel demek olarak faaliyetlerine başlayan fukaraperver cemiyetleri hasta, yaşlı, çalışmasını engelleyen rahatsızlıkları olanlara sosyal yardımda bulunma, yoksul, yetim ve kimsesiz çocukların eğitimini sağlama ve dilencilikle mücadele etme amaçlarını içermektedir. 1913 yılına kadar üç farklı fukaraperver cemiyetinin kayıtlarda olduğu, bu cemiyetlerin 1913 yılında kapandığı bilgiler dahilindedir (Özbek, 2006: 63-66, Toprak, 2014: 129).

2.1.8. Darüleytamlar

Meşrutiyet dönemine ait, günümüze kadar ulaşabilmiş ender kurumlardan biri de darüleytamlardır. Yetimler yurdu, yetimhane anlamına gelen darüleytamlar 25 Kasım 1914 tarihinde İttihat ve Terakki Fırkası bünyesinde kurulmuş ve 1915 yılı itibariyle faaliyetlerine başlamıştır. Balkan Savaşı sonrası Balkanlardan Anadolu'ya çok sayıda göç akımı olmuştur. Bu savaş sonrası yetim kalanlar darülacezenin üstesinden gelemeyeceği kadar çok olduğu için darüleytamların açılması ve önce şehit yakınlarına, daha sonra diğer yetimlere hizmet vermesi kararlaştırılmıştır. Kısaca darüleytamlar, darülacezenin yükünü hafifletmek adına kurulmuş önemli bir sosyal kurumdur (Özkan, 2006: 215,216; İpek, 1994: 232). Darüleytamların açılmasının diğer sebebi I. Dünya Savaşı'ndan sonra ülke topraklarını terkeden İngiliz, İtalyan ve Fransız'ların boşalttıkları yurt ve okullarda sahipsiz kalan çocukların koruma altına alınmasıydı. Boşaltılan yurt ve okullar el konularak buralar darüleytam olarak hizmet vermeye başlamıştır. 6-12 yaş arası kimsesiz çocukların himaye edildiği ve eğitildiği darüleytamlarda zaman içerisinde 16.000 çocuk kapasitesine ulaşılmıştır. Buralarda çeşitli mesleki, zirai ve sanayii eğitimleri verilerek çocukların iş sahibi olabilmeleri amaçlanmıştır (Özbek, 2006: 76-78; <https://islamansiklopedisi.org.tr/daruleytam>, Çengelci, 1985: 71).

2.1.9. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, başlangıçta savaş yaralıların bakımı ve sağlık teşkilatını tamamlayıcı bir sivil toplum örgütü olarak (Özbek, 2006: 79) 1868 tarihinde Dr. Marko Paşa, Dr. Abdullah Bey, Dr. Kırımlı Aziz Bey ve Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa tarafından 'Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti' adıyla kurulmuştur. Daha sonra 1877 tarihinde 'Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti', 1923'te 'Türkiye Hilaliahmer Cemiyeti', 1935'te 'Türkiye Kızılay Cemiyeti' ve 1947'de 'Türkiye Kızılay Derneği' adını almıştır (<https://www.kizilay.org.tr/kurumsal/tarihcemiz>).

Kuruluş amacı savaş yaralıların bakımı olan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu amacının dışında Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nın ağır etkileri sebebiyle göç hareketleri, salgın hastalıklar, ağır yaralılar, açlık, yoksulluk vb. birçok sosyal sorunun çözüm merkezi olarak büyük bir mücadele örneği göstermiştir. Hemen hemen bütün sorunların tam ortasında hizmet eden Hilal-i Ahmer Cemiyeti, devletin eksik bıraktığı sosyal yardım ve sosyal hizmet alanını tek başına yıllarca doldurarak tarihi bir görev üstlenmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, salgın hastalıklarla, açlıkla, yoksullukla, doğal afetlerle sarsılan toplumun yaralarını tedavi etmede en ön safta tek başıyla mücadele eden eşsiz bir sivil toplum örgütüdür (Sallan Gül, 2006: 261; Özbek, 2006: 79-82)

2.2. Sosyal Güvenlik

Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik eksenli ilk adımlar 1866 yılında askerlerin emeklilik ve maaşlarını düzenleme açısından 'Askeri Tekaüd Sandığı' kurularak atılmıştır. İlerleyen zamanlarda eytam idaresi ve eytam sandıkları, meşrutiyet sonrası ise teavün sandıkları ile bu alandaki çalışmalar devam etmiştir (Çavdar, 1992: 10; Sallan Gül, 2004: 262).

2.2.1. Tekâüd Sandıkları

Tekâüd kelime anlamıyla emekli demektir. Emekli sandıkları olarak da anılan tekaüd sandıkları Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik uygulamaları adına yapılan ilk gelişmelerdir. 1866 yılında başlayan bu uygulamalarla kamu çalışanları askeriye, mülkiye ve ilmiye olarak sınıflandırılarak emekli maaşı sistemi sistematik bir düzleme oturtulmaya çalışılmıştır. 1869'da yayımlanan Daire-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi ile devletin bütün kademelerinde çalışan memurların maaş ve emeklilik sistemleri düzenlenmiştir. 1866 yılında Askeri Tekâüd Sandığı, 1869 yılında emekli deniz subaylarının yetimlerine dönük maaş uygulaması, 1874 yılında ilmiye mensuplarının dul ve yetimlerine yönelik maaş uygulaması ve bunları kapsayan sandıklar hayata geçirilmiştir. İlerleyen yıllarda da işçilere dönük uygulamalar başlamıştır. Örneğin; 1875'te tersanelerde ve donanmayla ilgili birimlerde çalışan işçilerin emeklilik maaşı ve dul ve yetimlerin durumlarını içeren 'Tersane-i amirede müstahdem amele-i daimenin mütekadini ile bunların eytam ve eramiline tahsis olunacak maaşat hakkında bir nizamname' çıkarılmıştır (Özbek, 2006: 45-48; Kocaoğlu, 1997: 124; Güvercin, 2004: 91).

“Dağınık bir görünüm sergileyen emeklilik sisteminin 1880'lere gelindiğinde bir düzene sokulması için çalışmalar yapılmıştır. Aynı dönemde diğer kamu kuruluşları da birbiri ardına çalışanlarına yönelik tekaüd sandıkları oluşturmaya başlamıştır. 1886'da ordu mensuplarının dul ve yetimleri ile hizmet esnasında hastalanan veya sakat kalanlara verilen aylığın yetersiz olduğunun gündeme gelmesi üzerine Bahriye ve Tophane tekaüd sandıkları birleştirilmiş ve askerler için 'Umum Tekâüd Sandığı' adı altında yeni bir sandık oluşturulması kararlaştırılmıştır. Aynı yıl taşradaki dul ve yetimlere de maaş bağlanabilmesini öngören bir genelge yayımlanmış ve memur maaşlarından her ay yüzde 5 oranında kesinti yapılması kararlaştırılmıştır. 1889'da resmî kurumlarda çalışıp da emeklilik hakkı bulunmayanlardan temettü vergisi alınmamasına dair kanun çıkartılması talep edilmiştir. İşçilere yönelik sosyal güvenlik uygulamalarını bir düzene sokmak için 30 Nisan 1910'da 'Tersane-i Amire'ye mensu sınıf-ı amele ve sairenin tekaüdüleri hakkında nizamname' ile yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve işçilere yönelik emekli sandıklarının kuruluş ve yönetimi, emeklilik şartları, emekli, dul ve yetimlere verilecek maaşlar ile sandık sermayesi, bu sermayenin nasıl işletileceği, sandıktan borçlanmanın usul ve şartları tespit edilmiştir” (Özbek, 2006: 46,47).

19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde karmaşık bir emeklilik sistemi vardı. Tekâüd sandıkları, eytam sandıkları ve daha sonra çalışanların yardımlaşma amacıyla kurdukları teavün sandıkları bu karmaşıklığın ve çok fonksiyonlu yapının oyuncularını idi. Bu süreç ta ki II. Dünya Savaşı sonrası kurulan Emeklilik Sandığı ve Sosyal Sigortalar Kurumu'na kadar devam etmiştir (Özbek, 2006: 47; Güvercin, 2004: 91-94).

2.2.2. Eytam İdaresi ve Eytam Sandıkları

Osmanlı Devleti'nde kurumsal sosyal güvenlik sisteminin gelişmesi adına atılan adımlardan biri de eytam idaresi ve eytam sandıklarıdır. Eytam, Arapça kökenli bir kavram olup yetimler anlamına gelmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere eytam idaresi yetimlerin korunmasını, mallarının denetim ve gözetim altına alınarak gasp edilmesini önlemek amacıyla 1851 yılında kurulmuştur. Yetimlerin kalan mallarının kadılar ve vasileri tarafından haksız olarak kendi taraflarına çevrilmesi veya gasp edilmesi üzerine artan şikayetlerin bir neticesi olarak eytam idaresi kurulmuştur. Başta sivil yetimlerin malları üzerinde bir tasarruf düzenlemesi yapan eytam idaresi ilerleyen yıllarda kapsamını genişletip memurların yetimlerinin korunması adına da faaliyetler yürütmüştür. Eytam idaresi 1851 yılında kurulduktan sonra 1874 yılına kadar çok faal bir yönetim anlayışı sergileyememiştir. 1874 yılından sonra düzenlenen nizamnameler çerçevesinde daha aktif olarak çalışmalarını yürütmüştür. Eytam idaresinin yanında 1874 yılında eytam sandıkları da kurularak yetimlerin ekonomik haklarının korunması ve bu malların belirli bir finans sistemi içerisinde kullanılarak yetimlerin lehine

kazanç elde edilmesi sağlanmıştır. Eytam idaresi ve eytam sandıkları şeyhülislamın denetiminde ve ilmiye sınıfının yönetiminde yıllarca faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Çanlı, 2020: 1301-1305; Özbek, 2006: 48-50).

2.2.3. Teavün Sandıkları

“Teavün sandıkları, Osmanlı İmparatorluğu’nda çalışanlara ve ailelerine hastalık, maluliyet ve ölüm hallerinde yardımda bulunmak amacıyla oluşturulmuş kurumlardır. Bu bakımdan teavün sandıklarını dar anlamıyla modern sosyal sigorta özelliği taşıyan ilk sosyal güvenlik kurumu olarak değerlendirmek mümkündür. Osmanlı Devleti’nde, loncalarda örgütlenen esnaf ve sanatkarlar, yine loncalar içinde sosyal yardımlaşma amacıyla orta sandıkları ve teavün sandıkları oluşturmuşlardı. Bu dönemde sosyal yardım oluşumları, sandıklar biçiminde, loncaların dışında da gelişmiştir. XIX. yüzyıl boyunca devlet memurları ve yakınlarına emekli aylığı ödemek üzere tekaüd sandıkları oluşturulmuştu. Teavün sandıkları ise aktif çalışanlara ve emeklilere gereksinimleri halinde yardımda bulunmak amacıyla kurulmuşlardı. Bazı kurum ve işletmelerde ise tekaüd ve teavün sandıkları bir arada bulunmaktaydı” (Özbek, 2006: 73,74).

Teavün sandıkları ve tekaüd sandıkları cumhuriyetin ilanından sonra oluşturulan sosyal sigortalı kurumunun temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ve cumhuriyetin ilk yıllarında çok sayıda teavün sandığı kurulmuştur. Bu dönemde teavün sandıklarının yasal dayanağı 1921 tarihli, 151 sayılı ‘Ereğli Havza-i Fehmiyesi Maden Amelesi’nin Hukukuna Müteallik Kanun’ ile sağlanmıştır. Bu kanun çerçevesinde Amele Birliği oluşturularak özellikle maden çalışanlarına dönük faaliyetler yürütmüştür. 1926 yılında da ‘İmalat-ı Harbiye Teavün ve Sigorta Sandığı’ 1921 tarihli yasanın bir sonucu olarak kurulan teavün sandıklarından biridir (Güvercin, 2004: 91; Şen, 2002, <http://www.e-akademi.org/makaleler/msen-1.htm>, Özbek, 2006: 74,75).

2.3. Halk Sağlığına Yönelik Politikalar

Osmanlı Devleti’nde sosyal politika uygulamalarından bir diğeri de halk sağlığına yönelik uygulanan sağlık politikalarıdır. Dönem itibarıyla salgın hastalıkların yoğun olduğu, savaşlarla yeterli ve sağlıklı beslenme imkanlarının kısıtlı olduğu dünya coğrafyasında Osmanlı Devleti döneminin ilerisinde bir sağlık alt yapısına ve hekim olanaklarına sahiptir. Bu dönem bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve çağının bütün ihtiyaçlarına karşılık veren modern bir çocuk hastanesi olan Hamidiye Etfal Hastanesi çerçevesinde incelenecektir.

2.3.1. Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Osmanlı Devleti, yoksullukla, açlıkla, kıtlıkla vb. sosyal sorunlarla mücadele ederken genellikle sosyal yardım ve sosyal güvenlik uygulamaları kapsamında faaliyetler yürütmüştür. Sosyal yardımlar ve sosyal güvenlik sistemi belirli karmaşıklıklar içerisinde olmasına rağmen günün şartları itibarıyla başarılı olmuş ve cumhuriyet dönemine miras olarak geçmiştir. Bu başarılı sosyal politika uygulamalarından bir diğeri de sosyal devletlerin olmazsa olmaz politikaları içerisinde yer alan sağlık politikalarıdır. Halkın refahı, mutluluğu, huzuru sosyal sorunların minimuma indirilmesi ile mümkün olacağı anlayışı malumdur. Bu sebeple her türlü sosyal sorunla mücadele etmek sosyal devletin en önemli amacıdır. Sağlık, sosyal refaha ulaşmanın en temel öğelerinin başında gelmektedir. Bu yüzden Osmanlı Devleti döneminin imkânı ve şartları nispetinde sağlık alanında önemli atılımlar yapmıştır. Dünya devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de sağlık politikaları bulaşıcı hastalıklarla mücadele ekseninde paralel bir ilerleme göstererek mücadelede ne kadar başarı sağlanmışsa o denli sağlık alt yapısında ve halk sağlığı uygulamalarında başarı sağlanmıştır. Bulaşıcı hastalıklar bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da halk sağlığını tehdit etmiş ve buna yönelik mücadele politikaları

geliştirilmiştir. O dönemin bulaşıcı hastalıkları, kolera, çiçek, frengi, verem, kuduz ve diğer zührevi hastalıklardır. Her biriyle ayrı bir mücadele stratejisi geliştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde bulaşıcı hastalıklarla mücadele aynı zamanda kalıcı sağlık yapılanmalarının ve stratejilerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin; kolera salgınıyla mücadelede karantina idaresi, tahaffuzhaneler, tebhirhaneler, Hicaz Karantina Teşkilatı, Bakteriyojihan-i Osmani ve Belediye Sağlık İşleri Müdürlüğü gibi kalıcı sağlık kuruluşları oluşturulmuştur (Özbek, 2006: 52).

Kolera, Osmanlı belgelerinde karasarıklık, maraz-ı cedit, illet-i kolera, illet-i adiyye, illet-i mahuf veya ilel-i sariyye olarak tanımlanmıştır (Şehsuvaroğlu, 1954: 253,254; Yılmaz, 2017: 29). 1831 yılında Osmanlı Devleti'nde başlayan kolera salgını sebebiyle ilk defa karantina uygulaması yapılmıştır. 1838 yılında Meclis-i Tahaffuz (Karantina Meclisi) kurularak salgın hastalıklarla mücadele daha kurumsal ve sistematik bir yapıya bürünmüştür. 1839 yılında Meclis-i Tahaffuz, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye adını almıştır. 1914 yılına kadar Meclis-i Umur-ı Sıhhiye adıyla devam eden karantina idaresi, 1914 yılında adı Hudut Sıhhiye Müdüriyeti olarak değiştirilmiştir. 19. yüzyıl boyunca çok sayıda tahaffuzhaneler açılarak kolera ve diğer salgınlarla mücadele edilmiştir (Özbek, 2006: 52,53; Emiroğlu ve Öztürk, 2021: 514, <https://www.hssgm.gov.tr/Tarihce>).

Tahaffuzhanelerin yanında salgın hastalıklarla mücadele kapsamında 1893'te Gedikpaşa'da, 1984'te Tophane ve Üsküdar'da tebhirhaneler kurulmuştur. Tebhir, Arapça kökenli bir kelime olup buhar, buğu manasına gelmektedir. Tebhirhane günümüz Türkçesi'ne 'buhar evi, buğu evi' olarak çevrilebilir. Tebhirhanelerde eşyalar yüksek derecede buhardan geçirilerek dezenfekte olması sağlanmıştır. Kolera, çiçek, veba, kızıl, kızamık, tifo, verem vb. salgın hastalıkların görüldüğü mekanların, eşyaların vs. materyallerin yüksek buharda dezenfekte olması dönemi itibariyle başarılı ve modern sağlık politikaları içerisinde yer almıştır (Emiroğlu ve Öztürk, 2021: 514,515; Ağır, 2020: 47).

Kolera salgını ile mücadele kapsamında kurulan yapılardan biri de 'Bakteriyolojhane-i Osmani' adındaki sağlık örgütüdür. 1893 yılında kolera salgınıyla birlikte bir bakteriyojji laboratuvarı açılması kararlaştırılmış ve mezkûr örgüt faaliyetlerine başlamıştır. Bakteriyojihan-i Osmani, bünyesinde virologların ve veterinerlerin yetişmesini de sağlamış ve işe ilk başlayan sıtma mücadele şefleri bu sağlık örgütünde yetişmiştir. Yine bu sağlık örgütü bünyesinde 1895 yılında yerli difteri serumu üretilmiştir. Daha sonraları dizanteri, veba ve kolera aşılarının üretilmesi de bu sağlık örgütü tasarrufunda gerçekleştirilmiştir (Özbek, 2006: 58; Etker, 2009: 20-25).

Osmanlı Devleti'nde kurumsal sağlık politikalarının ve kalıcı sağlık kuruluşlarının yaygınlaşmasına sebep olan bir diğer bulaşıcı hastalık, çiçek hastalığıdır. 1845-1888 yılları arasında etkisi olan bu hastalık devlet imkanları dahilinde kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Çiçek hastalığı ve buna benzer diğer salgın hastalıklara karşı Mekteb-i Tibbiye-i Adliye-i Şahane'de 1840'tan itibaren her başvuru yapan vatandaşa ücretsiz aşı uygulaması kararlaştırılmış, 1872'de İstanbul'da bir aşı enspektörlüğü (aşı laboratuvarı- kalite kontrol merkezi) ve 1892'de ise Telkih-i Cüder-i Ameliyathanesi (Çiçek Aşısı Üretim Merkezi) kurulmuştur. Daha sonraları telkihanelerin (aşı evlerinin) çoğalmasıyla ithal edilen çiçek aşısının üretilmesi ve yurt genelinde dağıtılıp yaygınlaştırılması sağlanmıştır. O dönemde kendisi de çiçek hastalığına yakalanan Sultan Abdülmecid mücadele politikalarına önem vermiş ve çok sayıda vatandaşın aşılmasını sağlamıştır (Özbek, 2006: 56; Tez, 2010: 120).

Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid döneminde kuduz hastalığı için de çeşitli mücadele yöntemleri yürütülmüştür. 1885 yılında Pasteur tarafından geliştirilen kuduz aşısı bütün dünyada geniş bir yankı uyandırmıştır. Sultan II. Abdülhamid de Pasteur'un buluşunun ardından Pasteur'dan eğitim alması için Fransa'ya askeri tıbbiyeden bir ekip görevlendirmiştir. 1887 yılında Fransa'dan dönen ekip ilk mikrobiyoloji laboratuvarını kurup

yerli kuduz ve çiçek aşısının üretimini yapmıştır. Bu dönemde kuduz hastalığı kapsamında Daulkelp Ameliyathanesi (Kuduz Tedavihanesi) adında bir sağlık kuruluşu açılmıştır (Uyaniker, 2018: 191-193).

2.3.2. Hamidiye Etfal Hastanesi

Osmanlı Devleti'nin sağlık politikaları ve kurumları döneminin ilerisinde bir anlayışla tasarlanmıştır. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede etkin politikalar yürütürken, aynı zamanda dönemin en modern hastanelerini inşa etmişlerdir. Bu hastaneler hasta tedavi etmenin ötesinde çağdaş bilimsel çalışmalar yaparak insanlık adına faydalar üretmiştir. Bu modern sağlık kuruluşlarından günümüze kadar ulaşan ve faal olarak hizmetlerine devam eden Hamidiye Etfal Hastanesi, 1899 yılında II. Abdülhamid tarafından kurulmuştur. Etfal, tıfıl kökünden gelen, çocuk anlamında Arapça kökenli bir kelimedir. Hamidiye Etfal Hastanesi 'de adından anlaşılacağı üzere bir çocuk hastanesidir. Dönemi itibarıyla örnekleri çok çok az olan çocuk hastanelerinin Osmanlı Devleti bünyesinde kurulmuş olması sosyal devlet ilkesi kapsamında önemli bir adımdır. O dönem Avrupa'da hastaneler içerisinde bir bölüm olarak pediatri bulunmaktaydı. Ancak Hamidiye Etfal Hastanesi, tam donanımlı, modern bir çocuk hastanesi olması hasebiyle dünya kamuoyunda da ciddi, prestijli bir hamle olarak adından söz ettirmiştir. Sultan II. Abdülhamid Han, kızı Ayşe Sultan'ı 8 aylıkken difteri hastalığı dolayısıyla kaybetmiştir. Bu yüzden Hamidiye Etfal Hastanesi'ni fakir, fukara halkın çocuklarının da rahatlıkla bakımlarının sağlanabilmesi için kızının bir hayratı olarak kurduştur. Baş hekim İbrahim Paşa, Almanya'da pediatri alanında uzmanlığını almış, genç, dinamik ve başarılı bir hekimdir. Hamidiye Etfal Hastanesi, kuruluşundan itibaren 8 yıl içerisinde 120.000 çocuk hastaya hizmet edip şifa dağıtmıştır. Türkçe ve Fransızca olarak bilimsel çalışmalarının yayımlandığı bir tıp yıllığı da hastane bünyesinde kurulmuştur (Altıntaş Selçuk ve Çolak, 2012: 11-13; Yıldırım, 2010: 29,30; Özbek, 2006: 39-41).

2.4. Çalışma Yaşamına İlişkin Politikalar

Osmanlı Devleti'nin sosyal politika uygulamaları, sosyal yardımlar, sosyal güvenlik-sosyal sigorta, halk sağlığına yönelik ve çalışma yaşamına ilişkin politikalar olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Çalışma yaşamına ilişkin politikalar da Osmanlı Devleti'nin üzerinde titizlikle durduğu sosyal devlet uygulamaları arasında yer almıştır. Buna dönük yasalar, nizamnameler çıkarılırken hem batının uygulama prensipleri dikkate alınmış hem de yerli, kültürel özelliklerle harmanlanarak başarılı olunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesinin batı ülkelerinden daha geç olması bazı sosyal politika uygulamalarının daha geç yapılmasına sebep olmuştur. Ancak yukarıdaki bölümlerde de bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti, zaten bünyesinde barındırdığı sosyal olma kabiliyetini bazı kurumsal düzenlemelerle ve yasalarla perçinlemiştir. Avrupa'nın sanayileşme sonrası gündemine aldığı sosyal devlet fikriyatı, Osmanlı Devleti'nde dini ve kültürel bir yapı gereği her daim bulunmaktaydı. Yoksulların, açların, mazlumların, dara düşmüşlerin, yaşlıların, çocukların, yetimlerin vb. toplum içerisinde kendi kendine yetemeyecek olan bütün zümrelerin ihtiyaçlarını gidermiş, inanç ve fikir hürriyetini benimseyerek sosyal dışlanmaya her zaman karşı çıkmış, ırkçılığın, ayrımcılığın karşısında durmuş, adalet önünde herkesin eşit olması prensibini yıllarca benimsemiş, insan haklarının evrenselliğini özümsemiş, maddeten ve manen halkının yanında olan bir devlet anlayışını sürdürmüştür. Hz. Muhammed (SAV)'in "İşçinin ücretini alın teri kurmadan ödeyiniz" düsturunu benimseyen Osmanlı Devleti'nin, çalışma yaşamına dönük işçi haklarının daha konuşulmadığı yıllarda bu prensipleri benimsemesi sosyal devlet potansiyelinin ne kadar yüksek olduğunun da bir göstergesidir.

2.4.1. Ahilik Teşkilatı ve Loncalar

“Ahilik 13 yy.da ortaya çıkıp 19 yy.a kadar varlığını korumuş, başlangıçta sadece Anadolu topraklarında daha sonraları da Osmanlı devletinin tüm coğrafyasında gelişmiş sosyal ve iktisadi mahiyette bir örgüttür” (Eryiğit, 1989: 1; Akt: Aydemir, 2019: 2).

Ahilik, İslam dininin gerekleri kapsamında esnaf ve sanatkarların bir araya gelerek örgütlediği, çalışma koşullarının ve ücretlerin belirlendiği bir topluluktur. Ahilik teşkilatı asıl adı Nasirüddin Mahmud olan Ahi Evran tarafından 13. yüzyılda, Selçuklular devrinde, Anadolu topraklarında kurulmuş bir örgütlenmedir. Çalışma yaşamına dair bir dizi prensiplerin belirlendiği bu teşkilatın yazılı teamülleri ‘Fütüvvetname’ olarak adlandırılan bir belgede yer almıştır. Fütüvvet, Arapça kökenli bir kelime olup, ‘genç, yiğit, cömert’ anlamlarına gelmektedir. Ahi kelimesi ise, Türkçe ‘akı’ kelimesinden türetilmiş, ‘cömert, yardımsever, eli açık’ anlamlarına gelmektedir. Fütüvvetname’de bir işe hangi koşullarla nasıl girileceği, sürdürüleceği, meslekte nasıl yükselineceği, ürünlerin hangi koşullarda üretilip, nasıl fiyatlandırılacağı vb. teamüller yer almaktadır (Altan, 2004: 60,61; Talas, 1992: 38,39; Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı, 2018: 168; Ülgen, 2021: 450).

Fütüvvetnamelerde Ahilerin özellikleri şu şekilde geçmektedir: “Ahi, iyi huylu olmalı, nefsiyle mücadele etmesini bilmeli, Allah’ın buyruklarını tutmalı, herkese iyilikte bulunmalı, bilhassa cömert olmalı, misafır sevmeli, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün insanlara sevgi beslemeli, ihtiyaçlarını gidermeye çalışmalı, herkesi bir görüp kendisini herkesten aşağı tutmalıdır” (Köksal, 2006: 63). Ahilik teşkilatı aslına bakılırsa bir esnaf ve sanatkâr topluluğu olarak gözüke de toplumun sağlam, dürüst, dindar bir nesil yetişmesi için eğitim kurumu hüviyetinde faaliyetler yürüten bir teşkilat olduğu da muhakkaktır. Ahiler, buldukları yerlerde dürüstlüğü, adaletli olmayı, kul hakkı yememeyi, helal kazancı, aldatmamayı vb. birçok güzel hasletleri yayarak nümune-i imtisal olmuşlardır.

“Ahilik teşkilâtında esnaf ve sanatkârlara, iş yerlerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisine göre mesleğin incelikleri öğretilmiş, akşamları ise Ahi konuk ağırlama ve toplantı yerlerinde ahlâkî ve terbiyevî bir eğitim uygulanmıştır. Böylece Türk esnaf ve sanatkârı arasında hem güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma yaratılmış ve hem de yerli Bizans sanatkârlarıyla rekabet edebilecek bir ortam oluşturulmuştur. Kuşkusuz böyle bir sonuca ulaşılmasında Ahilikte, dinî esaslara, örf ve adetlere dayalı meslek içi ilişkilerin düzenlendiği usta-kalfa ve çırak üçgeni içerisinde karşılıklı sevgi ve saygının yanında mutlak otoritenin egemen olduğu bir anlayışın benimsenmiş olmasının etkisi büyüktür. Bu anlayış sayesinde, Ahi birliklerinin adeta çocuk ve gençleri her türlü kötü akımların etkisinden ve başıboşluktan kurtarıcı bir görev gerçekleştirdikleri söylenebilir” (Çağatay, 1981: 139; Akt: Bayram, 2012: 86).

Ahilik teşkilatı Müslüman esnaf ve sanatkarın bir araya geldiği bir topluluktur. Anadolu toprakları fethedildikten sonra Müslüman Türk’ler, Orta Asya ve Horasan’dan Anadolu’ya göç ederek yerleşik hayata geçtikten sonra ticari faaliyetlerde gayrimüslimler tarafından dışlanmışlardır. Bu yüzden kendi teşkilatlarını kurma gereği hissetmişlerdir. Ahilik teşkilatında gayrimüslim esnaf ve sanatkarın olmaması bu teşkilatın aynı zamanda dini bir yapılanma olduğu anlamına da gelmektedir. İstanbul’un fethinden sonra Avrupa’ya açılan Osmanlı Devleti, Avrupa Devletleri ile münasebetlerini ve ticari ilişkilerini artırmıştır. Bu ülkelerde görülen korporasyon sistemine benzer bir esnaf ve sanatkâr örgütlenmesi olan lonca sistemine geçiş bu fethin sonuçlarından biri olarak gözüktür. Ahilik teşkilatı faaliyetlerine devam ederken ikinci bir esnaf ve sanatkâr örgütlenmesi olan lonca sistemi de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Lonca sisteminin Ahilik teşkilatından en önemli farkı müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın üye olunabilmesidir. Lonca sisteminde iktisadiyat, Ahilik teşkilatında ise maneviyat ve içtimaiyat daha ön plana çıkmıştır. Ahilik

teşkilatı daha katı kurallara sahipken, lonca sistemi daha esnek ve uygulanabilir kurallar çerçevesinde şekillenmiştir (Altan, 2004: 60,61; Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı, 2018: 172-175).

2.4.2. Mecelle

Osmanlı Devleti'nde 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başta iktisadi ve sosyal hayat olmak üzere çoğu alanda ıslahat yapılması kararlaştırılmıştır. Bu karara ilişkin hukuk mevzuatının yenilenmesi çalışmaları başlatılmıştır. 1860 tarihinde Mecelle (Osmanlı Medeni Kanunu) çıkartılarak önemli bir gelişme yaşanmıştır (Ekinci, 2019: 337). Mecelle, Osmanlı Devleti'nin medeni kanunu olmasının yanında çalışma hayatına dönük maddeleri ile sosyal politika kapsamında önemli bir yasadır. Mecelle'de çalışanları koruyucu önemli maddeler yer almaktadır. Bunlar; 563. maddeye göre bir kimsenin bir hizmet akdi gereğince ücret alabilmesi için o kişinin işçiliği meslek edinmiş olması gerekmektedir. 566. maddeye göre ücretlerin mal cinsinden ödenmesi yasaklanmıştır. Yani ücretlerin aynı değil akdi olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır. 495. maddeye göre çalışma süresi gün doğumundan gün batımına kadar olacak şekilde sınırlandırılmıştır (Talas, 1992: 39,40; Koray, 2000: 99; Ören, 2015: 33).

Çalışma hayatına dönük bu maddeler dar anlamda sosyal politika uygulamaları içerisinde yer almaktadır (Ören, 2015: 33). Kapitalizmin en ağır şekilde yaşandığı bu dönemde çalışanları koruyucu, ücretleri düzenleyici ve çalışma saatlerini sınırladıcı kararları ile Mecelle önemli bir yasadır ve Osmanlı Devleti'nin sosyal kimliğinin önemli bir göstergesidir.

2.4.3. Nizamnameler

Osmanlı Devleti'nde çalışma hayatına ilişkin, Mecelle ile önemli adımlar atılmıştır. Mecelle sonrasında çalışma hayatı ve endüstri ilişkileri ile alakalı nizamnameler çıkarılarak sosyal politika uygulamaları devam ettirilmiştir (Koray, 2000: 99).

Nizamname, Arapça kökenli bir kelime olup günümüz Türkçesi'nde 'tüzük' anlamına gelmektedir (www.sozluk.gov.tr.). Bu dönemde çıkarılan en önemli iki nizamname, 1865 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi ve 1869 tarihli Maadin Nizamnamesidir.

2.4.3.1. Dilaver Paşa Nizamnamesi

Osmanlı Devleti'nde çalışma hayatına ilişkin atılan adımlarda önemli bir yeri olan Dilaver Paşa Nizamnamesi, 1865 tarihinde Osmanlı Maden-i Hümayun Nazırı Dilaver Paşa'nın Ereğli Kömür Havzası için hazırlamış olduğu 100 maddelik bir teamülnamedir. Dilaver Paşa Nizamnamesi, çalışma koşulları ve iş sağlığı ve güvenliği konularına ilişkin uygulamaları hayata geçirmesi sebebiyle kısıtlı da olsa önemli bir sosyal politika uygulaması olarak görülmüştür (Talas, 1992: 40; Altan, 2004: 63).

Dilaver Paşa Nizamnamesi, padişahın onayını almadığı için kanunlaşmamıştır. Sadece Ereğli havzasında kömür madeninde çalışan işçilere dönük bir dizi tedbirler içermiştir (Sallan Gül, 2006: 263; Tokol, 2000: 11). Kömür madeni işçileri çok ağır şartlarda, uzun saatler boyunca çalışmaktaydılar. Çoğu işçide görülen akciğer rahatsızlıkları sebebiyle üretimin yavaşlaması bazı tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır (Polatoğlu ve Sincar, 2018: 73,74). Mezkûr nizamnamede, günlük çalışma süreleri 10 saat olarak belirlenmiş, işverenin alacaklıları içerisinde işçi ücretleri ilk sıraya konulmuş, çoklu işçi çıkarılması durumunda bunun önceden resmi makamlara bildirilmesi kararlaştırılmış, işçilerin basit hastalıklarında madenlerde bulundurulacak doktorlar tarafından tedavisinin yapılması, ağır hastalık durumlarında ise eve gönderilmesi ve işçilere yatacak yer sağlanması gibi işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen, işçi sağlığını önemseyen kararlar alınmıştır (Talas, 1992: 40; Altan, 2004: 63).

Dilaver Paşa Nizamnamesi 8 fasıl ve 100 maddeden oluşmaktadır. Fasılları şu şekildedir: (Gökbayrak, 2008: 8)

“1. Fasıll: Numune taharri ve ruhsat tezkiresi nizamı (örnek aranması ve izin belgesi düzeni), 2. Fasıll: Ocaklardan harmanlara veya iskelelere olan tarafın nizamı, 3. Fasıll: İnşaat-ı Ebniyye Nizâmı (Binaların yapı düzeni), 4. Fasıll: Ocaklara Lazım Olan Sütun ve Sütun-Keşân Nizamı” (Ocaklara gerekli direk ve direk çekilme düzeni), 5. Fasıll: Tertîb ve İstihdâm-ı Amele Nizamı (Düzenleme ve işçi kullanım nizamı), 6. Fasıll: Vezâif-i Yazıcı ve Kantarcı ve Kabul-ı Şayan-ı Kömürün Cesâmeti (Yazıcı ve Kantarcının Görevleri ve Kabul edilebilir nitelikteki Kömürün Büyüklüğü), 7. Fasıll: Ocaklar ile Hukuk ve Vezâif-i Madenciyan Nizamı (Ocaklar ile Madenciyan’ın görevleri ve hakları), 8. Fasıll: Vezâif-i Memuriyet Nizâmı (Memurların görev düzeni) olarak ayırım yapılmıştır.”

Dilaver Paşa Nizamnamesi, Osmanlı Devleti’nin işçilerin çalışma koşullarına ve iş sağlığı ve güvenliği önlemlerine yönelik attığı adımların başlangıç noktası olması hasebiyle hem sosyal politika alanına hem de endüstri ilişkileri alanına önemli katkılar sağlamıştır. İlerleyen dönemlerde daha kapsamlı, daha nitelikli uygulamaların önünü açması, örnek teşkil etmesi açısından da Dilaver Paşa Nizamnamesi ayrı bir öneme sahiptir.

2.4.3.2. Maadin Nizamnamesi

Dilaver Paşa Nizamnamesinden 4 yıl sonra, 1869 tarihinde çıkarılan Maadin (Madenler) Nizamnamesi, Dilaver Paşa Nizamnamesinin özellikle iş sağlığı ve güvenliği alanında eksik bıraktığı noktaları tamamlaması (Tokol, 2000: 11) açısından önemli bir sosyal politika uygulamasıdır.

Maadin Nizamnamesi ile madenlerde zorunlu çalıştırma uygulaması kaldırılmış, iş kazalarına dönük öngörülerde bulunulmuş ve çalışmalar yürütülerek bu alanda bir ilk gerçekleştirilmiş, madenlerde bir doktorun ve acil durumlar için ilaçların bulundurulması zorunlu kılınmış, iş kazası geçiren işçilere ve ailelerine mahkemenin belirlediği tutarlarda tazminat ödemesinin yapılması kararlaştırılmıştır (Talas, 1992: 40; Tuncer, 1998: 32).

2.4.4. İşçi Örgütlenmeleri ve Grevler

Osmanlı Devleti’nde sanayileşmenin geç olması işçi hareketlerinin, örgütlenmelerin ve grevlerin batı toplumlarına göre daha geç olmasına sebep olmuştur. 18. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan Avrupa Devletleri’ndeki işçi örgütlenmeleri, Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın sonlarına doğru bir hareketlenme içerisine girmiştir. Tarihte Osmanlı Devleti’nin ilk işçi örgütlenmesi, işçilere yardım amacıyla 1871 yılında kurulan ‘Ameleperver Cemiyeti’ ile olmuştur (Altan, 2004: 63; Tokol, 2011: 16; Koray, 2000: 99).

Kemal Sülker’in 1955 yılında yayımlanan ‘Türkiye’de Sendikacılık’ adlı kitabında ‘Ameleperver Cemiyeti’ ile ilgili şu tahlilleri dikkat çekicidir (Sülker, 1955: 7,8; Akt: Koç, 1987: 33):

“Yapılan araştırmalar, işçilerle ilgili bir cemiyetin 1871’de kurulan ‘Ameleperver Cemiyeti’ olduğunu göstermiştir. İlk işçi cemiyeti olarak faaliyet gösteren Ameleperver Cemiyeti ile Avrupa’daki işçi teşekkülleri arasında geniş bir mesafe vardır. Avrupa’da yeni sosyal şartlar karşısında Hegel, Darwin, Marks gibi filozofların nazariyeleri geniş münakaşalara ve fikir hareketlerine yol açarken, Fransız kültürü tesiri altında kalan Osmanlılar arasında işçi haklarına, hürriyetlerine titizlik gösterenlerin varlığı da göze çarpmıştır. Ameleperver Cemiyeti idarecilerinin istifade ettiklerine şüphe olmayan yeni fikir cereyanları Avrupa’yı kaplarken bizde Kasımpaşa Tersaneleri işçileri ilk grevlerini yapmıştır (1872).”

Benzer düşüncelere sahip olan Dimitır Şişmanov, Ameleperver Cemiyeti’nin kurulma aşamasında Komünist Manifesto’nun, I. Enternasyonal ve başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa ülkelerindeki işçi örgütlenmelerinin doğrudan etkisi olduğunu ifade etmiştir (Şişmanov, 1978: 31; Akt: Koç, 1987: 32). Ayrıca o dönem itibariyle Osmanlı topraklarında

bulunan yabancı ülkelere ait bazı cemiyetlerin ve toplulukların etkisinin de olduğu bilinmektedir.

Osmanlı'da modern anlamda kurulan ilk cemiyet olarak gösterilen 'Osmanlı Amele Cemiyeti', 1894 tarihinde kurulmuş, II. Abdülhamid'e karşı tutum ve hareketleri sebebiyle, bazı siyasi faaliyetlerinin de etkileriyle bir sene sonra 1895 tarihinde kapatılmıştır. Osmanlı Amele Cemiyeti, Tophane fabrikalarında çalışan işçilerin kurduğu bir cemiyettir. Jön Türklerle sıkı ilişkiler içerisinde bulunmaları, gizli yürüttükleri faaliyetlerinin ifşa olması kapatılmasının gerekçesi olmuştur. Osmanlı Amele Cemiyeti üyeleri daha sonra 1908 tarihinde Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Yine aynı yıl içinde bir başka işçi örgütlenmesi olan Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti, Osmanlı Amele Cemiyeti üyeleri tarafından kurulmuştur (Altan, 2004: 63; Erdal, 2015: 165).

1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet ile işçi örgütlenmeleri artarken, daha özgürlükçü bir yapıya bürünen ortamın ve kötü çalışma koşullarının etkisiyle özellikle yabancı sermayeli işyerlerinde başlayan ve kamu işyerlerine de sıçrayan, sayıları yüzbinleri bulan 30 civarı grev yapılmıştır (Koray, 2000: 99; Talas, 1992: 42,43; Altan, 2004: 65,66). Osmanlı toplumunda yeni sayılabilecek bir gelişme olan grevler, ilerleyen yıllarda bazen sekteye uğrayarak, bazen yasaklanarak, bazen de yaygınlaşarak günümüze kadar ulaşmıştır.

2.4.5. Kanun-i Esasi (1876)

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin artan sosyal devlet kimliği, 1876 tarihli ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ile perçinlenerek devam etmiştir. Kanun-i Esasi, yaşanan sosyal odaklı gelişmelerin kurumsal bir bünyeye dönüşmesi açısından çok kıymetlidir. Sultan Abdülaziz'den boşalan Osmanlı tahtına çıkan V. Murad hastalığı sebebiyle uzun süre tahtta kalamamıştır. Jön Türkler (Genç Osmanlılar), Fransa'dan esinlendikleri özgürlük, hürriyet, eşitlik, adalet, modernleşme, demokrasi vb. sosyal konuların hayata geçirilmesi için bir anayasa yapılması fikrini benimsemişlerdir. Devlet erkani içerisinde Midhat Paşa da bu grubun fikirlerini benimsemiştir. Bu sebeple Midhat Paşa, veliaht şehzade olan Abdülhamid Efendi ile görüşerek V. Murad'ın tahttan indirilip Abdülhamid Efendi'nin tahta çıkarılması için kendisinden bir anayasa sözü istemiştir. Bu isteğini kabul eden Abdülhamid Efendi 1876 tarihinde tahta çıkmış, aynı yıl içerisinde ilk Osmanlı anayasası olan Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir. Aynı zamanda bu gelişmeler tarihte I. Meşrutiyet olarak geçen bir dönemin başlangıcı olmuştur. Anayasal monarşi rejimi olarak da anılan bu dönemde yürütme organı Sultan II. Abdülhamid Han'da, yasama organı ise meclis-i umumide toplanmıştır (Kurbanlı, 2021: 177-179; Türkkkan, 2018: 369-371).

Kanun-i Esasi, 12 bölüm ve 119 maddeden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları şu şekildedir (www.anayasa.gov.tr; Kurbanlı, 2021: 180);

1. Memalik-i Devlet-i Osmaniye (Osmanlı Toprakları): Madde 27-38
2. Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi (Osmanlı Tebasının/Halkının Genel Hukuku): Madde 8-26
3. Vükela-yı Devlet (Devletin Vekilleri): Madde 27-38
4. Memurin (Memurlar): Madde 39-41
5. Meclis-i Umumi (Genel Meclis): Madde 42-59
6. Heyet-i Ayan (Senato): 60-64
7. Heyet-i Mebusan (Vekiller Heyeti): Madde 65-80
8. Mehakim (Mahkemeler): Madde 81-91
9. Divan-ı Ali (Yüce Divan): Madde 92-95
10. Umur-u Maliye (Mali İşler): Madde 96-107

11. Vilayat (İller): Madde 108-112

12. Mevadd-ı Şetta (Diğer Maddeler): Madde 113-119

Kanun-i Esasi'nin bölümleri içerisinde sosyal hukuk devleti mahiyetindeki düzenlemeler 'Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi' adlı 2. bölümünde temel hak ve özgürlükler kapsamında yapılmıştır. Bu bölümün 8. maddesinde 'Vatandaşlık Hakkı', 9. maddesinde 'Kişi Hürriyeti', 10. maddesinde 'Kişi Güvenliği ve Cezada Kanunilik İlkesi', 11. maddesinde 'Din ve İbadet Özgürlüğü', 12. maddesinde 'Basın Özgürlüğü', 13. maddesinde 'Ticari Teşebbüs Kurabilme Hakkı', 14. maddesinde 'Dilekçe Verme ve Şikâyet Hakkı', 15. maddesinde 'Eğitim Hakkı', 16. maddesinde 'Devletin Gözetimi Dahilinde Özel Okul Açabilme Hakkı', 17. maddesinde 'Kanun Önünde Eşitlik İlkesi', 18. maddesinde 'Memur Olabilme Hakkı', 19. maddesinde 'Liyakat Esaslı Memuriyet', 20. maddesinde 'Vergide Ölçülülük Prensibi', 21. maddesinde 'Mülkiyet Hakkı ve Dokunulmazlığı', 22. maddesinde 'Konut Dokunulmazlığı Hakkı', 23. maddesinde 'Kanuni Hakim Güvencesi', 24. maddesinde 'Müsadere, Angarya ve Zorla Para Alma Yasağı', 25. maddesinde 'Vergide Kanunilik İlkesi' ve son olarak 26. maddesinde 'İşkence ve Eziyet Yasağı' düzenlenmiştir (Kurbanlı, 2021: 182-184; www.anayasa.gov.tr)

Kanun-i Esasi, bir anayasa olması hasebiyle bizzat çalışma hayatına dönük düzenlemeler içermemesine rağmen ileride mezkûr anayasanın maddelerine istinaden çalışma hayatının sorunlarına yönelik çıkarılmış olan yasaların mihmandarı olmuştur.

2.4.6. Tatil-i Eşgal ve Cemiyetler Kanunu

Osmanlı Devleti'nde, sınai faaliyetlerin batı ülkelerine göre daha geç olması işçi hareketlerinin, grevlerin, toplu iş uyuşmazlıklarının belli bir döneme kadar görülmemesinin en önemli sebebidir. Osmanlı Devleti'nde işçi hareketleri, her ne kadar 1871 Ameleperver Cemiyeti ve 1894 tarihli Osmanlı Amele Cemiyeti olarak gözükse de bu cemiyetlerin varlığı çok uzun sürmemiştir. Asıl hareketlenmeler, II. Meşrutiyet (1908) sonrası başlamıştır. 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet sonrası özellikle Anadolu ve Rumeli demiryollarında çalışan işçilerin bazı grevleri baş göstermiştir. Osmanlı Devleti de grev ve toplu iş uyuşmazlıklarına yönelik bazı yasal düzenlemeler getirmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından iki ay sonra 8 Ekim 1908 tarihinde Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat (İşlerin Durdurulması Cemiyetleri Hakkındaki Geçici Kanun) çıkarılmıştır. Daha sonra bu kanun Meclis-i Mebusunda ve Meclis-i Ayanda görüşülerek 8 Ağustos 1909 tarihinde Tatil-i Eşgal kanunu olarak ilan edilmiştir. Bu kanun 1936 tarihli ilk İş Kanunu çıkarılana kadar yürürlükte kalmıştır (Doğan, 2018: 271,272; Talas, 1992: 41,42; Koray, 2000: 99,100).

Gerek Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat 'ta gerekse Tatil-i Eşgal Kanunu'nda greve çok iyi gözle bakılmamıştır. Kamu kurumlarında ve kamu hizmeti gören kurumlarda çalışanların greve katılması yasaklanmıştır, uyulmaması halinde hapis cezası uygulanacağı ifade edilmiştir. Geçici kanun daha çok demir yollarında, limanlarda, rıhtımlarda yükleme boşaltma işlerinde, aydınlatma, tramvay, su, şehir içi vapur ulaştırmasında ortaya çıkabilecek iş uyuşmazlıkları konusunda düzenlemeler getirmiştir. Çalışma koşullarında yaşanan anlaşmazlıklarda Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı'na durumun bildirilmesi zorunlu kılınmıştır. İş uyuşmazlıklarında devlet, işçi ve işveren temsilcileri durumu görüşüp karara bağlama yetkisine sahiptir. İşçi mevcut koşulları beğenmezse işi bırakma hakkına sahip ancak örgütlenip işi aksatma yetkisine sahip değildir. Buradan anlaşılacağı üzere sendika kurma ve grev Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat 'la yasaklanmıştır. Madde 8 ve 9'da bu kurallara uyulmaması halinde hapis cezasının uygulanacağı belirtilmiştir (Talas, 1992: 42; Topak, 2007: 144,145; Doğan, 2018: 279-283).

1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu 1908 tarihli Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat'ın esas alınarak bazı düzenlemelere gidildiği bir kanundur. Çoğu hükmü aynı kalmakla beraber özellikle 8. maddesinde kamu hizmeti gören kurumlarda sendika kurma, sendikaya katılma ve grev yasaklanarak hapis (1 aydan 1 yıla kadar) ve para cezası ile cezai müeyyideye tabi tutulacağı açıkça belirtilmiştir. (Talas, 1992: 42; Altan, 2004: 64).

Tatil-i Eşgal Kanunu, kamu hizmeti gören işçi ve işverenlerin sendika kurmalarını yasaklamış, işçilerin greve katılmasını cezalandırmıştır. Daha genel bir ifadeyle bu kanun çalışma yaşamı ile ilgili uyuşmazlıkların uzlaştırma yoluyla çözümlenmesini ilke edinmiştir. Mezkûr kanundan 2 ay sonra kamu hizmetleri dışında çalışan işçilerin örgütlenmesini içeren 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu yürürlüğe girmiştir. İşçi örgütlenmelerine yönelik belirli sınırlar çizen yasa dönemi itibariyle kısmi liberalizm örneğini sunmuştur. Yasa yasaklayıcılıktan öte düzenleyici bir nitelik taşımıştır (Tokol, 2000: 12; Ökçün, 1982: 2,13).

2.4.7. 151 sayılı Ereğli Havza-i Fehmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun

TBMM, açıldıktan sonra bir taraftan savaşın ağır faturaları ve yaraları sarılmaya devam ediyor bir taraftan da üretimin aksamaması için gerekli tedbirler alıyordu. Özellikle üretimde maden sektörünün önemli bir yeri bulunmaktaydı. Zonguldak Ereğli Havzası maden işletmeciliğinde en önde gelen bölge olarak öne çıkmaktaydı. Bu yüzden maden sektöründe alınan kararlarda bir numarada bulunmuş ve adına nizamnameler ve kanunlar düzenlenmiştir. Maden sektörüne dönük çalışma koşullarının iyileştirilmesi adına ilk çalışma yukarıda da bahsedildiği üzere 1865 tarihinde Dilaver Paşa Nizamnamesi ile olmuştur. Dilaver Paşa Nizamnamesi kanunlaşmamasına rağmen dönemin şartları itibariyle önemli bir adım olarak tarihe geçmiştir. Maden işçilerinin çalışma koşullarına yönelik somut adımlar bu nizamname ile gerçekleşmiştir. Örneğin, 10 saatlik günlük çalışma süresi, maden ocaklarında doktor bulundurma, hafif hastalıkların acilen orada tedavisi, ağır hastalıklarda daha kapsamlı bakım için eve gönderilme gibi çalışma koşulları ve iş sağlığı ve güvenliği adına yetersiz ama olumlu adımlar atılmıştır. 1920 tarihinde TBMM göreve başladıktan hemen sonra maden ocaklarında çalışan işçilerin yaşam standartlarının yükselmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi adına Dilaver Paşa Nizamnamesinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için 2 Mayıs 1921 günü meclis gündemine gelen ve 10 Eylül 1921 tarihinde yürürlüğe giren '151 sayılı Ereğli Havza-i Fehmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun' meclisin yeni dönemde maden işçileri için almış olduğu en önemli yasama kararı olmuştur (Demir, 2020: 44,45).

Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Milli Hükümet maden işçilerinin kötü çalışma koşullarını iyileştirme adına bir kanun çıkarmak ve hastane yapmak kararlarını almıştır. Bu kararlara istinaden TBMM'nin kurulmasının akabinde Ereğli'ye Ağustos 1920'de 50 yataklı bir hastane yapılmıştır. Hastane yapımından yaklaşık bir sene sonra da mezkûr kanun Eylül 2021'de çıkartılarak sosyal devlet ilkesi kapsamında önemli bir hamle gerçekleştirmiştir (İmer, 1944: 34; Demir, 2020: 44,45).

151 sayılı Ereğli Havza-i Fehmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun kapsamında önemli kararlar alınmıştır. 15 maddeden oluşan kanunda maden işçilerinin zorla çalıştırılması ve 18 yaşın altındakilerin ocaklarda çalışması yasaklanmıştır. Maden işçileri için yatakhane ve hamam yapılması zorunluluğu getirilmiştir. Maden ocakları civarında hastane ve doktor bulundurulması zorunlu kılınmıştır. Zorunlu çalışma kaldırılmış ve günlük çalışma süresi 8 saate indirilmiştir. Bilindiği üzere Dilaver Paşa Nizamnamesinde günlük 10 saat ve zorunlu çalışma bulunmaktaydı. 151 sayılı kanun 10 saati 8 saate indirmiş, zorunlu çalışmayı da kaldırmıştır. Kısaca Dilaver Paşa Nizamnamesi 151 sayılı kanun ile düzenlenmiştir ve yasalaşmıştır. Bunlara ilave olarak 151 sayılı kanunda mesai dışında işçi çalıştıran işverenin, işçinin saatlik ücretinin tam iki katı miktarında mesai ücreti vermesi

kararlaştırılmıştır. İş sahasında yaralananlar veya ölenler için iş mahkemesinin vereceği karara göre işverene tazminat ödeme yükümlülüğü getirilmiştir. Ayrıca işçiler için yardım sandıklarının kurulması kararı alınmıştır. İşçinin yasal haklarını takip edebilmesi için İktisat Müdürlüğü'nde bir de avukatın bulundurulması kararlaştırılmıştır (Demir, 2020: 45; Kara, 2016: 116; İmer, 1944: 35; Özbek, 2006: 120).

151 sayılı kanun yeni hükümetin sosyal devlet yapılanması adına çok önemli kararlar içermiştir. Osmanlı'nın son dönemiyle başlayan işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi adına atılan küçük adımlar 151 sayılı kanunla gelişmiş ve nizamnamelerden kanuna dönüşmüştür. Bu durum devletin en üst makamının da bu düzenlemelere verdiği önemin bir göstergesidir. Cumhuriyete giden bu yolda atılan sosyal politika içerikli adımlar Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam etmiştir.

2.4.8. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası)

TBMM'nin kuruluşundan sonra bizzat halkın desteği ile anayasal çalışmalar başlamıştır. Yeni Türkiye Devleti'nin henüz yönetim rejimi kararlaştırılmadan bir önceki safhasında hali hazırda var olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi'yi kaldırmadan eksiklerinin giderilmesi ve bazı değişiklikler yaparak yeni bir anayasa fikri gündeme gelmiştir. Bu fikir aynı zamanda 2 sene sonra ilan edilecek olan Cumhuriyet Rejiminin ayak sesleri olarak değerlendirilmiştir. Nihayetinde 30 Ocak 1921 tarihinde Türkiye Devleti'nin ilk anayasası mahiyetinde olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu TBMM'de kabul edilmiştir. Bu anayasayı Kanun-i Esasi'den ayıran en önemli madde birinci maddesidir. Teşkilat-ı Esasiye birinci maddesinde hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, milletin üstünde bir güç olmadığını ilan ederek padişahtan yetkiyi alıp millete vermesi radikal, reformist bir karar olmuştur. Yönetimin tamamen halkın iradesinde olduğu belirtilmiştir. Kapsamlı bir anayasa olmayan Teşkilat-ı Esasiye kendini kanunlar üstü bir konumda değerlendirmemiştir. Bu da Teşkilat-ı Esasiye'nin yumuşak bir anayasa olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur (Yamaç, 2020: 205, 206, 210, 215; www.anayasa.gov.tr).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Türkiye Devleti'nin ilk anayasası olması hasebiyle çok önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti ibaresi de 1924 anayasasında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinde bir değişikliğe gidilerek ilan edilmiştir. Sosyal devlet kapsamında mezkûr anayasa açıkça ifadeler içermemiştir. Ancak yönetim biçiminin doğrudan halkın kendi iradesi olduğu düşünüldüğünde ilerleyen zamanlarda çıkarılacak yasaların sosyal içerikli yasalar oluşu bu özelliğinden ötürüdür. Halkın bizzat seçtiği mebuslarla yapılacak yasaların halkın aleyhine olması tabii ki mümkün değildir.

3. SONUÇ

Sosyal Devlet kavramı, sosyal politika eksenli karar alma mekanizmalarının gelişmesi ile yönetsel hayata girmiştir. Tarihsel süreç içerisinde sosyal devletin gelişimi incelendiğinde Sanayi Devrimi ve kapitalist ekonomik hayatın toplumsal gruplar arasında oluşturduğu büyük gelir dağılımı adaletsizliği ve hukuksuz, keyfi çalışma şartlarının oluşması ile bir anlam kazandı. Görülmektedir. Ulusal gelirin büyük sermaye sahipleri tarafından paylaşıldığı, emek sahiplerinin acımasız ve insani olmayan çalışma saatlerine, koşullarına maruz bırakılıp ölmeyecek kadar yaşamını temin edecek bir ücrete layık görüldüğü dönem işçiler arasında dayanışmanın yolunu açmış, adaletsiz ve hukuksuz olan gayr-i insani uygulamalara yönelik bir başkaldırıya sebep olmuştur. Toplumda ezilen, mağdur durumda olan, Sanayi Devrimi ile çalışma hayatı literatürüne giren işçi sınıfının kapitalist düzene karşı ayaklanması ve sosyalizmin artan prestijinin önüne geçilebilmesi için liberal iktisadi düzenin bir revizyona tabii tutulması ihtiyacı belirlemiştir. Be sebeple sosyal liberalizm kavramı literatürde yer edinmeye başlamıştır. Kapitalizmin açtığı derin yaraların tedavi edilmesi,

liberal piyasaının sosyal bir yapıya dönüşmesinin ve devletin piyasaya makul ölçülerde müdahalesinin gerekliliği fikri ön plana çıkmıştır. Sosyal liberalizm felsefesinin dayandığı devlet anlayışı sosyal devlet ve uygulamaları ise sosyal politikalar olarak dönüşümün modeli olmuştur.

Osmanlı Devleti’ndeki sosyal politikalar Batı’dan farklı olarak gelişmiştir. Batı’da Sanayi Devrimi ve işçi hareketleri ile şekillenen sosyal politikalar, daha da öncesi yıllarda Osmanlı Devleti’nde tam sistematik bir yapıda olmasa da uygulanmaktaydı. Orta Çağ Avrupası, karanlık, bilim dışı ve gayr-i insani yöntemler ile yönetim anlayışını sürdürürken, Osmanlı Devleti çalışma hayatına, toplumsal hayata dokunan önemli uygulamaları hayata geçiren ve döneminin üzerinde bir bilimsel altyapısı ile sorunları çözen bir yapıda olmuştur. Devrinin çok üzerinde bir hukuk sistemi, sosyal adalete riayet eden bir yönetim metodu, kültürel yapısına uygun bir ekonomi modeliyle dünyada seçkin bir medeniyetin mimarı olmuştur. Osmanlı Devleti, sosyal politika eksenli uygulamalarını Batı’daki gibi işçi ayaklanmaları ve adaletsizliklerin üstünü örtmek zorunda olma anlayışından değil, inandığı ve benimsediği değerler manzumesinden almıştır. Kur’an ve Sünnet eksenli bir yönetim anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti, şer’i kurallara göre yönetimini ve idari sistemini oluşturmuştur. Bu sebeple işçilere, emeğe saygı duyulmuş, alın teri kurumadan ücreti ödenmiş, yaşlılara, yetimlere, kadınlara, engellilere, dul kalmışlara kısacası toplumda pozitif ayrımcılığa ihtiyaç duyan kesimlere yardım elini uzatmış, onları sosyal dışlanmadan uzak tutmuştur.

Osmanlı Devleti Tanzimat öncesi dönemde sosyal politikaları ihtiyaç sahiplerine sosyal yardımlar olarak daha dar kapsamlı bir bakış açısıyla yaklaşırken, Tanzimat sonrası Batı eksenli düşünce dünyasının da takip edilmesiyle sistematik bir modernleşme çağına adım atmıştır. Sürdürülen yeniliklere sosyal politika uygulamaları da eklenmiştir. Sanayileşmenin Osmanlı’ya geç gelmesi, işçi sınıfının geç oluşmasına ve nihayetinde çalışma yaşamına ilişkin düzenlemelerin ve sendikal faaliyetlerin Batı’ya göre daha sonra meydana gelmesine sebep olmuştur. Osmanlı’da 19. yüzyılın ortalarıyla başlayan sanayileşme hareketleri işçi sınıfını doğurmuş, Batı tabanlı işçi hareketleri oluşmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeler kapsamında 19. yüzyılın sonlarına doğru Anayasa çalışmaları başlatılmış, çalışma yaşamına ilişkin düzenlemeler genişletilmiştir.

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti zaten bünyesinde barındırdığı sosyal politika uygulamalarını, son dönemlerinde sosyal yardımlar, sosyal güvenlik, halk sağlığına yönelik politikalar ve çalışma yaşamına ilişkin düzenlemeler olarak sistematik bir yapıda uygulamaya koymuş, dönemi itibarıyla de azımsanmayacak derecede bir sosyal devlet kimliğini yaşatmıştır.

KAYNAKÇA

1. AĞIR, S. (2020). Osmanlı’da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914), Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
2. AKBAŞ, H. E., Bozkurt, S. ve Yazıcı, K. (2018). “Osmanlı Devleti’nde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile Karşılaştırılması”, Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi, Eylül Özel Sayısı, 9: 165-202.
3. ALTAN, Ö.Z. (2004). Sosyal Politika Dersleri, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
4. ALTINTAŞ SELÇUK, B. ve Çolak, C. (2012). “Türkiye’nin İlk Çocuk Hastanesi; Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi”, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2(1): 11-14.

5. AYDEMİR, M. (2019). “Osmanlı Küçük İşletme Grupları Olarak Ahilik: Tarihsel Bir Değerlendirme”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2): 1-18.
6. BAYRAM, S. (2012). “Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21: 81-115.
7. ÇAĞATAY, N. (1981). Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
8. ÇANLI, M. (2020). “Tarihi Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 9(3): 1301-1321.
9. ÇAVDAR, T. (1992). Türkiye’de Liberalizm (1860-1990), İmge Yayınları, Ankara.
10. ÇENGELCİ, E. (1985). Türkiye’de Sosyal Yardımlar: Bir Model Geliştirme Denemesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara.
11. ÇİZAKÇA, M. (2009). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları, www.tusev.org.tr, 15.05.2022.
12. DEMİR, Ö. (2020). “Cumhuriyet Döneminde Maden İşletmelerinde İşçi Haklarını Belirlemeye Yönelik Bazı Düzenlemeler (Ergani Bakır İşletmesi ve Ereğli Kömür İşletmesi Örnekleri)”, Yer Altı Kaynakları Dergisi, 8(18): 43-54.
13. DİLİK, S. (1971). Türkiye’de Sosyal Sigortalar-İktisadi Açından Bir Tahlil Denemesi, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No:31, Ankara.
14. DOĞAN, H. (2018). “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Grev Hakkı ve Tatil-i Eşgal Kanunu”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi, 1(32): 265-295.
15. DURU, M.C. (1939). Sosyal Yardım: Prensipleri ve Tatbikleri, Ebüzziya Matbaası, İstanbul.
16. EMİROĞLU, A. ve Öztürk, H. (2021). “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden 2020’li Yıllara Pandemiyle Mücadelenin Sağlık Politikaları Bağlamında Mukayeseli İncelenmesi”, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 11(3): 512-526.
17. ERDAL, S. (2015). “Osmanlı Sanatkarın Cemiyeti”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(1): 63-178.
18. ERYİĞİT, S. (1989). Ahi Birliklerinde Yönetim ve İşletme Fonksiyonlarının Temel Yapısı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
19. ETKER, Ş. (2009). “Paul-Louis Simond ve Bekteriyolojihane-i Osmani’nin Çemberlitaş’ta Açılışı (21 Eylül 1911)”, Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi, 10(2):13-33.
20. GÖKBAYRAK, Ş. (2008). Cumhuriyet’in Bir Anıt Kurumu Zonguldak -Ereğli Kömür Havzası Amele Birliği’nde Bir Dönem (1921-1946), Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı Yayınları, Cumhuriyet’in Anıt Kurumları Dizisi:4, Ankara.
21. GÜVERCİN, C. H. (2004). “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihi”, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 57(2): 89-95.

22. <https://www.darulaceze.gov.tr/darulaceze/>, 15.05.2022.
23. <https://islamansiklopedisi.org.tr/avariz-vakfi>, 15.05.2022.
24. <https://islamansiklopedisi.org.tr/daruleytam>, 15.05.2022.
25. <https://www.kizilay.org.tr/kurumsal/tarihcemiz>, 15.05.2022.
26. <http://www.e-akademi.org/makaleler/msen-1.htm>, 15.05.2022.
27. <https://www.hssgm.gov.tr/Tarihce>, 15.05.2022.
28. <http://www.sozluk.gov.tr>, 15.05.2022.
29. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>, 15.05.2022.
30. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, 15.05.2022.
31. İMER, H. F. (1944). Ereğli Maden Kömürü Havzası Tarihçesi, CHP Zonguldak Halkevi Yayınları, Zonguldak.
32. KOCAOĞLU, M. (1997). Sosyal Politika, Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayınları, Ankara.
33. KOÇ, Y. (1987). İşçi Hakları ve Sendikacılık, Uluslararası Yayıncılık, On birinci Tez Kitap Dizisi, İstanbul.
34. KORAY, M. (2000). Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi, Ankara.
35. KOZAK, İ. E. (1985). Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, Akabe Yayınları, İstanbul.
36. KÖKSAL, M. F. (2006). Ahi Evran ve Ahilik, Kırşehir Valiliği, Kırşehir.
37. KURBANLI, M. (2021). “Kanuni Esasinin Pozitif Hukuk Açısından Kısa Bir İncelemesi”, Konya Barosu Dergisi, 1: 175-211.
38. ÖKÇÜN, A.G. (1982). Tatil-i Eşgal Kanunu,1909 Belgeler-Yorumlar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
39. ÖREN, K. (2015). Sosyal Politika, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic.Ltd.Şti., Ankara.
40. ÖZBEK, N. (2016). Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
41. ÖZBEK, N. (2006). Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
42. ÖZDEMİR, G. (2021). “Osmanlı Memurlarında Şuur Bozukluğuna (Muhtell-i Şuur) ve Demansa (Ateh) Bağlı Malulen Emeklilik”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 9(28): 374-394.
43. POLATOĞLU, M. G. ve SİNCAR, S. (2018). “Avrupa’da İş Sağlığı ve Güvenliğinin Ortaya Çıkması ve Türkiye’deki Uygulamaları”, Atatürk Dergisi, 7(2): 71-95.
44. SALLAN GÜL, S. (2006). Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa, Ebabil Yayınevi, Ankara.
45. SÜLKER, K. (1955). Türkiye’de Sendikacılık, İstanbul.

46. ŞEHSUVAROĞLU, B. N. (1954). Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri, İstanbul.
47. ŞIŞMANOV, D. (1978). Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih (1908-1965), Belge Yayınları, İstanbul.
48. TALAS, C. (1997). Toplumsal Ekonomi, İmge Kitabevi, Ankara.
49. TEZ, Z. (2010). Tıbbın Gizemli Tarihi, Hayy Kitabevi, İstanbul.
50. TOKOL, A. (2000). Sosyal Politika, Vipaş Yayınevi, Bursa.
51. TOPAK, O. (2012). Refah Devleti ve Kapitalizm 2000’li Yıllarda Türkiye’de Refah Devleti, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
52. TUNCER, K. (1998). Tarihten Günümüze Zonguldak’ta İşçi Sınıfının Durumu, “Kumpanyalar Dönemine Geri Dönüş”, Göçebe Yayınları, İstanbul.
53. TÜRKKAN, H. (2018). “Osmanlı Devleti’nde Demokratikleşme ve Kanun-ı Esasi’nin Demokratik Hüviyeti”, VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı: 364-379.
54. UYANIKER, A. (2018). “II. Abdülhamid Döneminde Açılan Sağlık Kurumu Kuduz Tedavihanesi (Daulkelp Ameliyathanesi)”, Asia Minor Studies, 6(12): 190-200.
55. ÜLGEN, E. (2021). “Esnaf ve Sanatkarların Piri Ahi Evran ve Geçmişten Günümüze Ahilik”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 61(1): 447-469.
56. YAMAÇ, M. (2020). “Türkiye Devleti’nin İlk Anaysası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (TBMM’nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı): 204-220.
57. YILDIRIM, N. (2010). Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi, Ajansfa Yayınevi, İstanbul.